

Ігор ЧОРНОПИСЬКИЙ

ПРИЧИНИ АСИМІЛЯЦІЇ СЕРБІВ В РЕЛІГІЙНО ТА МОВНО
СПОРІДНЕНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Історія зберегла багато фактів співпраці та взаємовиручки братніх слов'янських народів. Темою ж нашого дослідження буде співпраця східних та південних православних слов'ян як проти турецького мусульманського, так і польського, угорського, австрійського католицького поневолення. Сербські біженці спочатку поселялися в сусідніх з Сербією Панонській рівнині, Волохії, Молдові. Причому, так склалося, що в Панонії здебільшого поселилися сербські князі, родові вожді, інші представники знаті, а у Волохії та Румунії - звичайні селяни. В Україну окремі серби, сім'ї, групи проникали можливо завжди, але як явище це стало помітним тоді, коли на зламі 16 – 17 століть, турки жорстоко придушили велике сербське повстання. Тоді ж турки придушили і повстання румунів. Рятуючись від турецьких звірств, серби, волохи, молдавани, болгарки кинулись рятуватися через Прут, Дністер, далі на схід в Україну. Мета мого дослідження – причини асиміляції сербів в Україні.

Вже ці перші сербські втікачі в Україну мали мало шансів зберегти в своїх потомках національну сербську самобутність. Вони часто переселялися вперемішку з волохами і молдаванами, що могло сприяти перейняттю дітьми та внуками побутової румунської мови, якщо в населеному пункті чисельно переважали останні. Також у такій ситуації могли мати місце міжнаціональні шлюби, що також є важливим фактором асиміляції. А потрапивши в Україну, розчинялися поступово серед одновірних і дуже близьких за мовою українців. Особливо, коли переселення було мінімальним, як, наприклад, село Сербі в Кодимському районі на півночі Одеської області, про яке згадується у 1734 році. (8. 171–172). Стара легенда говорить лише про одного серба (“сербина”) з сім'єю, а нині побутуючий переказ повідомляє про двох братів сербів, що втекли сюди у ліси від турецького гніту. Тут вони займалися вівчарством (8. 172). З тих найперших поселень залишилися хіба що згадки в топоніміці. Мовознавець з Одеси А. К. Смольська, такі дослідники як Й. А. Карпенко, В. Д. Дяченко вважають, що було багато поселень у яких жили серби в Україні у кінці 16 і протягом 17 ст. Вони були на території теперішніх Полтавської, Київської, Житомирської, Хмельницької, Вінницької, Київської областей. Але і тут не було спокою – українські землі потрапили під гніт поляків, які хоч і слов'яни, але як фанатики римо-католики знущалися над православними українським лю-

дом. Новоприбулі серби, маючи досвід боротьби за святу віру православну, дружньо примкнули до багаточисельних українських повстань та заворушень. В найславнішому з українських повстань, повстанні під проводом великого гетьмана Богдана Хмельницького, активну участь взяли серби, молдавани, волохи, греки та інші православні народи. Наприклад 1654 року під Фастовом загин в 600 повстанців очолював серб капітан Йован Джурджевич (українці звали його Іваном Юрійовичем). Він вручив Богдану Хмельницькому листа від сербських вождів, в якому закликалося Хмельницького після перемоги над Польщею, разом з сербами та іншими православними народами рушити на турків і вигнати їх з усіх захоплених ними земель, Коли після смерті Хмельницького поляки знову захопили правобережну Україну, українці фактично безперервно повставали і постійно їх в цьому підтримували войовничі православні патріоти серби. Наприклад, 1656 року у Брацлаві до повстанського отамана Василя Дрозденка приєдналося декілька сотень сербських добровольців на чолі з Дмитрієм Раїчем. Раїч приводив все нових і нових повстанців з Басарабії і Молдавії, воюючи у Придністров'ї проти поляків майже 10 років. У 1674 р. пробився на лівий берег Дніпра у Гетьманщину, отримав чин полковника, де жив у пошані до 1705 року. Ще один приклад – багаторазові повстання в околиці бородянки на Київщині. Героїчне населення не мирилося з поверненням польської влади і 1655, 1659 піднімалися на повстання. Чергове повстання у 1665 році в районі Бородянки очолив серб Іван Сербин. Разом з українцями билися і серби, що проживали тоді серед українців у міжріччі Тетерева і Здвижа. Після перемоги вождем Бородянки повстанці проголосили Івана Сербина. Так як Правоберіжжя залишалось під Польщею, то повстання продовжувалися. В одному з найбільших – Коліївщині також взяли участь українські серби. Це селянське повстання відзначалося крайньою жорстокістю з обох сторін – від Дніпра до Дністра православне селянство, часто озброєне лише знаряддями праці (вилами, косами), мстило за віковичну кривду – різало поляків і жидів. Польська влада проти селян, яких очолював Максим Залізняк, послала військо на чолі з полковником українцем за національністю, козаком Іваном Гонтою. Але військо Гонти, що складалося з українських козаків, перейшло на бік своїх єдинокровних братів повстанців. Сам Гонта став разом з Залізником українським національним героєм, оспіваним в одному з найвидатніших творів генія українського народу Тараса Шевченка, “Гайдамаки”. Згідно поеми “Гайдамаки” повсталі українці так звали волохів і молдаванів приєднатись до повстання:

“Ой волохи, волохи,
 Вас осталося трохи;
 І ви, молдавани
 Тепер ви не пани;
 Ваші господарі –
 Наймити татарам,
 Турецьким султанам.
 В кайданах, в кайданах!
 Годі ж не журіться;
 Гарно помоліться,

Братайтеся з нами,
 З нами козаками;
 Згадайте Богдана
 Старого гетьмана;
 Будете панами,
 Та, як ми, з ножами,
 З ножами святими,
 Та з батьком Максимом
 Сю ніч погуляєм,
 Ляхів погойдаєм..." (9. 89)

Так само звали українці і всіх інших православних. І серби як завжди піднялися за свободу трудолюбивих селян, за свободу православного люду. Шевченко так поетично описує причини і початок повстання:

"Ще один день Україну катували
 Ляхи скажені; ще один,
 Один, останній, сумували
 І Україна, й Чигирин.
 І той минув-день Маковія,
 Велике свято в Україні.
 Минув – і лях, і жидовин.
 Горілки, крові упивались,
 Кляли схизмата, розпинали,
 Кляли, що нічого вже взять.
 Лягли, і в голови не клали,
 Що вже їм завтра не вставать.
 Ляхи заснули, а іуди
 Ще лічить гроші у ночі,
 Без світла лічать бариші,
 Щоб не побачили, бач, люде.
 І ті на золото лягли
 І сном нечистим задрімали..." (9 .96.)

Повсталий народ, здавалось, звільнив себе. Але підступного удару в спину завдала російська цариця Катерина II. Ця німка на російському троні боялася, що вогонь антифеодального повстання перекинеться на Росію, і змовившись з поляками, вислала їм на допомогу російське військо. Українці думали, що православна російська армія йде їм на допомогу, а вона вдарила їм у спину. Незважаючи на значну перевагу, об'єднаним російсько-польським карателям вдалося придушити повстання аж у 1770 році. Символічно, що останнім місцем опору повстанців було село Серби у Придністров'ї. Тут пораненого Гонту схопили, мучили, а потім вбитого повісили у с. Серби. В його честь Серби пізніше перейменували у Гонтівку. В цьому повстанні загинуло чимало сербів. Загибель у боях є однією з головних причин зчезнення сербів на Україні! Слава сербам, які впали на полі брані за свободу українського народу!

Але, на жаль, маємо і негативні приклади – серб генерал-аншеф Текелія роз-

зброїв і ліквідував останній оплот української свободи, Запорізьку Січ у 1775 році. Ця рана не загоїлася і до нині. Доказ – коли я в час бомбардувань Югославії вислав з Торонто українським молодим патріотам у Запоріжжя сербський прапор і закликав їх влаштувати демонстрації за мир на Балканах, то вони відповіли мені, що сербський народ і без нашої допомоги збережеться, бо серби національно свідомі і Велика Сербія буде, а нам треба про Україну дбати; а по-друге не забувати, що Запорізьку Січ зруйнував серб Текелія.

Поки що йшла мова про сербів, які на власний розсуд поселялися в Україні. А тепер розглянемо масові, організовані переселення сербів за домовленістю з царським урядом.

Під час підписання Карловацького миру християнських країн з Туреччиною 1699 року, що сербські воєнізовані поселенці в Панонії дружньо налаштовані до Росії і хотіли б переселитись до неї. Надії відвоювати Сербію з допомогою Австрії не справилися. Особливо стан поселенців погіршився під час угорського повстання проти Габсбургів (1703–1711), під проводом князя Ракоці. Угорці вороже ставилися до чужих їм за вірою і мовою сербів, вважаючи їх озброєними австрійськими найманцями на їхній угорській землі. Тепер, коли турки були відкинуті за Дунай, озброєні серби – прикордонники (“гранічари”) вже були тягарем для угорців і угорські дворяни вимагали від цісарського двору у Відні або роззброїти сербів, перетворивши їх у селян (майбутніх кріпаків), або переселити їх з обжитих ними місць далі на південь на новий кордон, де весь край лежав в згарищах руїни. В такій ситуації сербський патріарх у Панонії Арсеніє-III послав на переговори в Росію одного з найкращих своїх людей, Пантелію Божича, який зустрівся у Москві не лише з канцлером Головіним, але й з молодим царем Петром Олексійовичем, та дозволу на переселення сербів не отримав. Сам же залишився у Росії. Брав участь в Полтавській битві 1709 р. та Прутському поході 1711 р. і за бойові заслуги отримав чин полковника. А гетьманським універсалом отримав села Переяславськ і Бурківку Ніжинського полку та млини під Батурином.

Після перемоги під Полтавою цар Петро вже сам звернувся до сербської міліції Панонії взяти участь в планованому поході проти турків. У відповідь від імені сербських воєнізованих поселеннь на ріках Тисі, Моріші, Дунаї Йован Текелія, Вулін Ілич і Мойсей Рашкович послали капітана Богдана Поповича у Москву, де його 1710 р. прийняв цар Петро. Але австрійська влада була незадоволена спробами воєнізованих сербів з її земель піти на підмогу Росії – Текелія і Ілич навіть були тимчасово затримані австрійцями. Все-таки декільком сотням сербів-“гранічарів” вдалося дістатися до України і взяти участь в Прутському поході Петра. У корпусі Шереметьєва було 4 сербських роти з 237 воїнами, якими керували Марко Верещанин, Василіє Булюбаша, Брашован, Ружич. Після завершення походу усі іноземні військові формування були розпущені, крім сербських. Високо оцінюючи їхню корисність, російські керівники довірили їм охорону штабу корпусу Шереметьєва. У складі російського війська перебували до 1714 року, після чого повернулися назад у Панонію. Але частині сербів було дозволено поселитися у царській Росії: “Указом цара Петра Великог од 31 януара 1715. године, српским официрима, капетанима Василију Верещанину и Василију Булјубаши са 157 нжихових војника,

дозволено да се населе у Азовску губернију. Као плату, капетани су добијали по 60 рубалја и исто толико “четверти хлеба”, док су редови добијали 14 рубалја и 12 “четврти хлеба”. (4. 27). Вони були поселені у Приазов’ї без сімей, то ж можливо одружилися з чужинками і їхні діти вже не були чистими сербами.

Намір царя Петра на притягнення сербських воєнізованих поселенців з Австрійської імперії був заснований на плану зформувати легкі роди військ, для несення регулярної прикордонної служби. Тоді вважалося, що російське військо, ще не здатне до труднощів постійної військової служби, особливо проти таких підступних противників, як татари та турки. Бо дійсно, російське військо набиралося з кріпосних селян, які воювали лише коли їм над головою стояв офіцер кріпосник – інакше воно перетворювалося у натовп. Інша справа вільні, споконвіку озброєні серби, які фактично були тим, чим були наші українські козаки, для яких війна була способом життя. Але, якщо українські козаки вважали царя Петра окупантом на їхній землі, то для сербів українська земля не була рідною, і вони просто були тут привілейованим військовим станом з особистої ласки царя Петра (чи якогось іншого наступного царя, чи цариці). Крім фактору особистої вірності цареві, важливу роль грав і фактор надії православних сербів на звільнення окупованої турками батьківщини з допомогою єдиновірного царя – правителя єдиної на той час незалежної православної країни. В контексті цього, цар Петро I у листопаді 1723 р. видав Указ, у якому серед іншого сказано: “Објављуємо ов им путем свима, који о тому треба да знају, до смо донели одлуку да у нашим українским градовима држимо неколико пукова хусарских конјаника Срба и да смо у вези са позиванјем ових у нашу службу поверили мајору Јовану Албанезу...” (4. 28–29) В тому ж указі сказано, що серби, які перейдуть на російську службу будуть отримувати таку ж оплату як у австрійського імператора (римського цісара), без жодної різниці. А тим хто переселиться з сім’ями, буде виділено землю та ліс. Коли переселенців буде достатньо велика кількість, то вони будуть оточені царською увагою, і нагороджені особливими царськими привілеями. Хто з офіцерів з середовища згаданого народу приведе на царську службу цілий полк, той отримає полковничий чин у тому ж полку (4. 29.) В кінці рескрипту цар Петро I дав вказівку губернатору Трубецкому видати мајору Албанезу паспорт при його від’їзді з Києва у якому зробити запис, що він, ніби-то, відвідував родичів у Росії, і тримати в глибокій таємниці завдання Албанеза, щоб австрійська влада не арештувала його.

До кінця 1724 р. переселилося у Київ 176 сербських “гранічара”, в тому числі 9 офіцерів. На кінець же 1726 р загальна кількість сербських “гранічарів” складала 337 воїнів, яких вистачало тільки на половину полку. Тому російська влада вирішила їх розкидати по російських полках, проти чого запротестував Йован Албанез, бо при такому вирішенні серби не збереглися б, як окреме військове формування, а Албанез не зміг би очолити полк. Пропозицію Албанеза про доформування полку козаками з Слобідського гусарського полку було прийнято і 1727 р. цариця Анна затвердила Сербський гусарський полк на чолі з мајором Йованом Албанезом – в історичній літературі його прийнято умовно звати Старим Сербським, на відміну від нових, створених після масового переселення воєнізованих сербів з Потисся, Поморощя та Банату, при спробах їх роззброєння австрійсько-угор-

ськими властями, у 1751, 1752, роках. Старого ж полку сім'ї були розміщені коло Бахмута, поблизу фортеці Тор (Слов'янськ). Йован Албанез помер в поході на Персію 1732 р. Йован Стоянов (дослужився до генерал-майора) очолював полк з 1732 до 1742, коли полк воював у Литві 1733, потім у Польщі, у Криму на фронті з турками 1736, героїчно бився 1739 під Хотиним. Воїни гинули в боях (також вагома причина зникнення сербів в Україні), а на їхнє місце прибували нові серби. Наприклад, після австро-турецької війни 1737-1739, коли на Балканському півострові відбувалося Друге переселення сербів, у полк влилася нова хвиля сербів-переселенців і особистий склад полку переріс необхідний штат – аж 961 гусарів. Тому, з частини його та новоприбулих створили 1742 р. ще один полк, названий Угорським. 1742–1752. Старий сербський полк очолював Стефан Віткович (бригадир), а 1752–1764 – Михайло Стоянов (генерал-майор). В полку не було доброї дисципліни і 1764 року після війни з Прусією він був перетворений у тогочасну стандартну формацію. Його очолив Петар Текелія (дослужився до генерал-аншефа). Але головною причиною були не низька дисципліна та зловживання командира Стоянова, а політика влади, яка не бажала збереження національних за формою чи за духом воєнних формувань, а тільки уніфікації, згідно жорстких пізньофеодальних норм царства, на чолі з жорстокою німкенею царицею Катериною II. Адже, в цей же час була ліквідована і Новосербія і Слов'яносербія.

Створенню ж цих сербських країн в Україні передували драматичні події у Панонії, де після австро-турецької війни 1737–1739, під тиском угорців, Віденська влада прийняла закон № 18 від 1741 р. про роззброєння Потиського та Поморишського кордону. І вже у 1743 було роззброєно два полки у Сегеді, 1745 – поселенці у Суботиці, Брестовацу, Сомборі, і так рік за роком. У 1750 р. сербам-“гранічарам” було поставлено ультиматум – або разом з сім'ями вони переходять в стан селян і підкоряються цивільній владі (що загрожувало у майбутньому покріпаченням), або переселення на нові, спустошені недавньою війною, землі по – новому кордону з турками (Дунай, Сава). Але й в цьому було беззладдя – коли тисячі “гранічарів” з сім'ями, переселилися в спустошені війною землі Банату, то з часом їм запропонували і звідтам забратися, бо у Відні вирішили на ті кращі землі поселити землеробів-німців (пізніше в Україні вже інша цариця-німка Катерина II буде поселяти у сербські поселення німців). Це викликало великий опір сербів, особливо по річці Моріш, і по нижній течії Тиси, тобто в місцях компактного проживання сербів. В обох цих сербських країнах почалися великі віча озброєних сербів, збори сербських офіцерів, петиції до цариці Марії Терези, в тому числі за посередництвом сербського митрополита Павле Ненадовича – серби, згадуючи свої воєнні заслуги, вимагали одного – збереження за ними обжитих країн і збереження населення у військовому стані, категорично відмовившись роззброюватись. Склалася патова ситуація – віденська влада, підбурювана угорськими шовіністами, не відступала від свого ультиматуму, але й не відважувалася збройно напасти на загартованих в боях воєнізованих сербів. Серби переживали трагедію. Єдиний порятунок бачили у переселенні в православну і близьку за мовою царську Росію, вісті з якої від вже перебуваючих там сербів збудили в них уяву про “православний рай”, в якому ніхто не називатиме їх схизматиками, не змушуватиме переходити на унію, не за-

боронятиме їм носити зброю, і, більше того, їм буде надано честь служити у православному війську під скіпетром православного царя! Треба пам'ятати, що тут у Панонії жили потомки сербських царів, князів, прославлених воєначальників, учасники героїчних повстань проти турків – кращі з кращих, цвіт сербської нації. Дух непокори був у них в крові. Вони звернулися до посла Росії у Відні графа Михайла Бестужева-Рюміна. Досвідчений дипломат порадив, щоб найповажніші серби отримали російські паспорти, тоді вони будуть мати розв'язані руки перед австрійською владою і швидше люди до них приєднаються. На це відгукнулися вищі офіцери, представники родової аристократії: Йован Хорват, Йован Шевич, Райко Прерадович, Йован Чарноевич та ряд інших. Маючи дипломатичну російську підтримку сербським офіцерам дозволили звільнитися з австрійського війська і перейти в російське “с обзиром на блиско приятльство измеду бечког и руског двора” (4. 51), а кому б не дозволили, то той і так пішов би. На жаль, часом виникали сварки між тими хто залишався, і тими хто від'їжджав. Наприклад, за ікони та інші церковні речі. Пів села переселялося, а пів – залишалося. З Тігела переселялися тільки чоловіки, що вже є вагомою передумовою асиміляції їхніх потомків, якщо вони в Україні одружились би з місцевими жінками. Цей випадок наводить пан Любивоє Церович, цитуючи Црнянського: “... су били обезумльени “дреком жена и матера” које су остављали” (4. 54). Але більшість, особливо на чолі з славними офіцерами, влаштували урочисті прощання, по дорозі гостили в сербів, а знатні офіцери наносили візити зустрічній знаті, місцевим урядовцям в Угорщині (капітан Максим Зорич, капітан Ніколо Штрба). На півночі Угорщини у містечку Токай їх зустрічав представник Росії серб за походженням Вишневській (формально очолюючи місію для закупки токайського вина для царського двору, головним завданням мав сприяння переселенню). Далі проходили через майже бездоріжну Пряшівщину, де в горах водилися розбійники – українські опришки та словацькі збойніки, через перевал в Польщу і далі через Західну Україну і далі Україною аж до Києва, який тоді був прикордонним містом. Біда була тим кого зима заставляла в поході, не солодко було і в Києві перезимувати. Цариця Єлизавета наказала українському гетьману Олексію Розумовському та генерал-губернатору Києва Леонтєву завчасно закупити в українських селян їжу для новопривбулих та пашу для їхніх коней. А привели серби коло 1,5 тисяч коней та інших тварин. Після розмови з Леонтєвим Хорват з групою офіцерів виїхав до Петрограду, де вручив державному секретарю графу Олексію Бестужеву проект умов поселення сербів. Проект був в цілому схвалений Урядовим сенатом 24 грудня 1751 р. і цариця Єлизавета Петрівна видала указ “Про приймання у підданство сербів, які хочуть переселитися у Росію...” 29 грудня 1751 видано новий указ Урядового сенату “Про поселення на російських кордонах сербських поселенців”, яким підтверджено Хорвату звання генерал-майора і відповідні офіцерські звання іншим офіцерам, виділено територію для поселення довжиною 300 верст і шириною 30-50 верст, будівельні матеріали, повну плату, провіант, фураж. Так як того хотіли серби, вони стали такими ж військовими поселенцями, якими були в Австрії. Урядовий сенат видав 11 січня 1752 р. Жаловану грамоту генерал-майору Хорвату про заснування двох гусарських і двох пандурських полків, про поділ землі, плату, привілеї і права,

наданню новозаселеній території імені Нова Сербія, а новобудованій фортеці імені Святої Єлисавети. Сказано було, що на цій території можуть жити тільки серби, македонці, болгарини і волохи. Отже, тут передбачено захист від асиміляції, а з другого боку створено невеличкі передумови асиміляції – 4 народи разом. Багато українських кріпосних селян, намагалися записатися сербами, щоб отримати привілеї і землю – відомий в той час вислів “піти в серби”. Тому можна передбачити, що кількість сербів була фактично меншою, ніж прийнято вважати.

Сенат дозволив сербам будувати церкви і повідомляти про те Священний Синод. Плата ж назначалася тільки священикам у полках, а священиків у селах повинні утримувати самі громади. Так само і вчителів повинні були утримувати самі громади – тут ніби й добре, що громадам дозволено самим обирати собі священиків та вчителів, бо можна обрати з рідною мовою, але фінансово міг би уряд і допомогти запрошеним людям. Прийшли з переселенцями священики і вчителі трудилися, а як помирали, то не було ким замінити. Всі командири були серби, так що з цього боку також асиміляція не загрожувала. Навіть у військових формуваннях складених з македонців і болгарів офіцерами були переважно серби. Правда, діти сербських офіцерів, навчаючись у військових академіях, русифіковувалися.

Хоч в Указах вимагалось строго усім шанувати сербів-поселенців, та запорожці чинили навпаки, бо справедливо вважали, що забрано їм частину їхніх земель. Як писав класичний дослідник тих часів Скальковський (5. 172) і, як пише сучасний дослідник Рудяков, стосунки погіршувалися з дня на день, доходило до збройних сутичок. Запорожці ніколи не мирилися, що їх відділено від матері-України смугою сербських поселень майже від Придністров'я і аж до станиць донських козаків, що на їхніх споконвічних землях появилися чужаки. І Сімеон Пишчевич у Мемуарах писав, що козаки “не само нису поштовали српске доселѣнике, који су живели у ниховом суседству, не само да су их мрзели, веч су често нападали нѣихови насельа, плячкали и одводили стоку и конье, а неке льуде и убијали” (4. 67). Багато було організаційних недоліків з боку царської адміністрації. Щоб полегшити собі роботу, вона в більшості випадків поселяла переселенців в уже обжитих староселами поселеннях, чим викликала, як міжнаціональні тертя, так і сварки із-за власності на спірну землю та майно, у випадку з Новою Сербією. Смольська пише: “роты Новой Сербии (кроме пяти) создавались на базе уже существующих селений” (8. 169). І, навпаки, з сербами-чорногорцями, яких царська влада заслала аж під Сибір в оренбурзький степ, звідки вони самовільно вернулися у Москву, де 2 роки вимагали створення обіцяного їм Чорногорського полку. Тут вони робили заворушення у серпні 1758, захопивши палац дворянина Прокопія Демідова, якому було доручено ними опікуватися, а в 1759 знову повстали. На кінець їх включили у створений 1759 р. полк з македонців і болгарів, який очолив серб Сімеон Пишчевич і поселили по ріці Псьол, поблизу Слов'яносербії, а незабаром частині цих чорногорців дозволили поселитися у Новій Сербії. Так, що у той час царська влада не підтримала сміливі стратегічні плани чорногорського Владика Василя, який у Москві у 1754 році надрукував “Історію Чорної Гори”, у якій в трохи перебільшеній мірі створено героїчну самосвідомість чорногорців, як

єдиної на Балканах вільної країни, під керівництвом цетінських владик. А саме, щодо владикової пропозиції про покровительство Росії над Чорногорією, Колегія іноземних справ обіцяла зайнятися тим при більш зручній міжнародній обстановці (так само як російська Дума відмовилася прийняти Сербію до складу Спільки Росії і Білорусії). Що вдалося зробити, то це з дозволу Венеції переслати у 1757–1759 рр. 5 груп чорногорських сербів в загальній кількості 1499 осіб, в тому числі жінки і діти.

Найтрагічнішим був стан сербів у Далмації, де силою насаджували католицизм, православного митрополита Стефана Любibrатича закували у кайдани та засудили на довголітнє ув'язнення. У серпні 1758 р. коло 500 далматинських сербів на чолі з єпископом Симеоном Кончаревичем рушили у Російське царство і у жовтні прибули до Києва. Більшість з них поступила в Далматинський полк. Більше не вдалося переселитися жодній групі далматинців. Йован Хорват в Києві запропонував єпископу Симеону місце єпископа у Новій Сербії, але російська православна церква категорично спротивилася. Сербські офіцери організували з цього приводу віча протесту у Новомиргороді. Але російська шовіністична церква була непоступлива. Симеон Кончаревич багато разів був прийнятий царицею, скаржився на переслідування православного люду у Далмації. Росія слала протести, але ніщо не допомагало, а сам єпископ був оголошений в Далмації за свою активність в Росії державним злочинцем, за голову якого призначено винагороду. У 1762 р. він поселився у Києві, у Петропавловський монастир, у якому жив до смерті 1769 року. Тут він написав “Літопис світських та церковних подій” – історію сербів у Далмації.

Треба чітко усвідомлювати, що полки у Новій Сербії та Слов'яносербії мали багатонаціональний склад, але старшини були з сербів-“гранічарів”. Наприклад, Пишчевич так скаржить на особовий склад його полку, що звався Болгарський: “Сви су били тврдоглави, покварени и пијаници и сваки дан су измеджу нѣих и тамошњих становника избијале свадже и туче. То је била гомила људи која по неколико пута прелазила из једне државе у другу” (4. 140). І там же “Било је ту људи разних нација из читавог света. Они су одвајали у партије према народности и често се измеджу себе сваджали и тукли, па се чак и ножевима боли” (4. 141).

Так як керівники переселення походили з старих шанованих сімей князів та племінних вождів з високими офіцерськими званнями, то не бажали бути в підпорядкуванні один другому. З-за таких амбіцій і створена була Слов'яносербія, бо Йован Шевич та Райко Прерадович не побажали мати над собою керівника Нової Сербії Хорвата, який на попередній службі у австрійському війську був нижче їх рангом. Полковник Шевич, що привів з Мороша і Тиси 168 людей, на аудієнції у цариці Єлизавети показав також маленький портретик царя Петра I, оздоблений дорогоцінним камінням, який він носив з глибокою повагою на собі – подарунок від царя його батькові за Прутський похід. Його пропозиції тут же задовільнили, надавши йому відразу чин генерала. Райко Прерадович, що привів 40 своїх найдовірениших людей та близьких родичів зі Срема і Славонії, заявив, що так як у австрійській армії був на становищі вищому і від Хорвата і від Шевича, то вимагає

до себе відповідної поваги, тим більше, що за організацію переселення на нових військових кордонах по Саві піддавався переслідуванню австрійською владою і навіть був ув'язнений на 5 місяців та звільнений лише на поруки сербського карловацького митрополита Павла Ненадовича. З його пропозиціями також цариця згодилася, надала чин генерала. Доручено обидвом, на основі своїх людей творити власні полки на території названій Слов'яносербією, причому штаби їхні розміщувалися один від одного аж на віддалі понад 100 верст для задоволення їхньої гордості. Генерал Шевич розмістився у Станиці Луганській, що на впадінні Лугані в Сіверський Донець, а генерал Прерадович – у Бахмуті на однойменній річці. Новостворена для них країна Слов'яносербія опоясувалася ріками Бахмут на заході, Сіверський Донець на півночі, Лугань на півдні. По двох останніх розміщалися їхні сербські поселення – роти. При чому, для надання можливості вести самотній національний спосіб життя, з місць поселень сербів виводилися українці та росіяни: “оно становништво великоруских и слободских пукова које се сада налази на тим местима, преселети...” (4. 162). Для облаштування на нових місцях було надано усі ті ж привілеї, що перед тим у Новій Сербії. Так, що цариця Єлизавета, на мою думку, найкраща була з поміж російських царів, як для сербів, так і для українців. І, навпаки, цариця Катерина II була найгіршою для сербів і українців, бо скасувала як сербські країни, сербські національні полки, так і українську державу Гетьманщину, а також воєнізовану оригінальну українську державу Запорізьку Січ. В останньому випадку, серб генерал-аншеф Петар Текелія, роззброївши Січ, що була і є символом української свободи, зробив в історичному контексті сербів співучасниками цього антиукраїнського акту. Як історик розумію, що Текелія виконував наказ як російський імперський генерал. І хто знає, чи не згадалося йому тоді, як 33 роки раніше, так само австрійці роззброювали його рідний сербський народ.

Але в час ліквідації Січі вже й на новому місці на Україні сербські країни були скасовані, подібно як перед тим в австрійській Панонії. Для імперії минув короткий період загравання з національними почуттями народів, і імперська влада пішла властивим для неї шляхом централізації і уніфікації. Використавши факти грубого зловживання генералом Хорватом фінансами, царська влада усунула його з посади, засудила до каторги, конфіскувала майно, позбавила звань та нагород. На керівні посади у Новій Сербії поставлено росіян. Вимагати від царського двору переведення сербських церков в Україні під управління сербського митрополита, чи вимагати шкіл з сербською мовою навчання, як це робив Хорват, тепер ніхто вже не міг. Вже 1762 р. Катерина II своїм маніфестом закликала всіх чужоземців без обмежень поселятися в Російську імперію і поселятися хто де хоче (в тому числі і в сербських поселеннях). А 11 червня 1763р. видано Царський указ “Про прийняття у Нову Сербію на поселення втікачів з Польщі, не лише Малоросів, але й Великоросів і представників інших народів та про ставлення Новосербського корпусу в управління Воєнною колегією”. Тим фактично було зруйновано ті засади на які опиралося існування “Нової Сербії”, як прикордонної країни. Новим Указом від 22 березня 1764 р. Нова Сербія перейменована в Нову Росію з змінами у військових полкових справах, та перерозподілом землі. 11 червня 1764

року було фактично скасовано документом Царського двору і Слов'яносербію. Полк Шевича і полк Прерадовича об'єднали в один новоформований Бахмутський полк. В усіх полках сербських поселенців з назви викенено слово "сербський" і незабаром уніфіковано. Серби – генерали та офіцери надалі займали високі посади у війську (у 18 ст. сербів – генералів та штабс-офіцерів у російському війську було 146), але жодної сербської автономії, а тим більше особливих привілеїв вже не було. А історія вчить, що малочисельні народи, а тим більше відірвані від національного вогнища групи при рівноправності асимілюються і перестають існувати, як самобутній етнос. Вижити вони можуть мати шанс, тільки маючи привілеї. Таким чином, коло 35 тисяч сербів у Новій Сербії (колишній) з околицями та близько 10-15 тисяч сербів у Слов'яносербії (колишній), а тим більше серби у інших місцях імперії були приречені на поступову асиміляцію. Велика вина лежить на російській владі і російській церкві, які постійно відкидали спроби сербів завести шкільництво та богослужіння рідною сербською мовою.

Так само діяла російська влада і 100 років пізніше ліквідовуючи школи і два училища (у Болграді і Камраті) які болгарські втікачі з-під османського іґа створили з болгарською мовою навчання на півдні Басарабії. А й сама українська мова в Україні була суворо заборонена аж до 20 століття.

Не обійшлося без зловживань і при перерозподілі землі. Наприклад, сербське село Митровиця у колишній Новій Сербії влада вирішила передати іншому народові в 1819 році, а незгодних сербів вигнала з їх села. Вони пішли аж до гирла Дністра, де заснували два нових села з тою ж назвою. Таких трагедій у селах було багато. Є факти, коли сербські назви сіл замінювалися німецькими – в них поселялися німці-колоністи (3. 29). Тарас Шевченко гостро критикуючи політику цариці Катерини II іронічно писав: "А на Січі мудрий німець картопельку садить". В унісон Шевченку, Олександр Пищевич, критикуючи ліквідацію сербських країн та Запорізької Січі, писав: "Ко би имав храбрости да у ранија времена каже Запорожцима, да че мила Сеч припасти Јевреима!" (4. 68).

Щодо пізнішої зміни назв деяких сіл та хуторів з сербських на українські то одеська дослідниця мовознавець Смольская вважає що "роль переименований А. Пищевич сильно преувеличивает. В большинстве случаев топонимический процесс заключался не в переименовании, а в конкуренции параллельных названий: роты Новой Сербии (кроме пяти) создавались на базе уже существовавших селений, которые, следовательно, уже имели и более старые, более привычные для местного населения названия" (8. 169).

Сербський патріот генерал Павле Арсенієвич показав, що вже через 100 років після заснування Нової Сербії та Слов'яносербії потомки славних "гранічарів" були асимільовані – відчували себе українцями, а старші офіцери – і росіянами, або просто-слов'янами. Арсенієвичу не вдалося тоді згуртувати сербів для відзначення 100-річчя переселення. Якщо дехто і готовий був підтримати його в цьому, то не як ідею сербства, а лише православ'я та слов'янства. А жили тоді у Єлизаветграді Хорвати, Шевичі, Прерадовичі, Стратимировичі, Кнежевичі, Младеновичі, Петковичі, Вуїчі та інші знатного походження серби. Сам Арсенієвич головною

причиною назвав втрату мови, а мову втратили через те, що всі школи в яких вони вчилися були на російській мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область.* – К., 1968.
2. *Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область.* – К., 1969.
3. Клаус А. *Наши колонии. Опыт и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России.* – СПб., 1869. – Вып. 1.
4. Љубивоје Церовић. *Срби у Украјини* – Новий Сад, 2002. – 412 с.
5. Скальковский А. А. *История Новой Сечи* – Одесса, 1846.
6. Скальковский А. А. *Опыт статистического описания Новороссийского края.* – Одесса, 1980. – Ч. 1.
7. Скальковский А. А. *Хронологическое обозрение истории Новороссийского края.* – Одесса, 1838. – Ч. 1.
8. Смольская *Южнославянские следы в топонимии юга Украины*, книга – Словянские студии, Астропринт, Одесса, 2001.
9. Шевченко Т. Г. *Кобзар* – Київ, 1985.

РЕЗИМЕ / SUMMARY

Српски досељеници, посебно граничари, дали су велики обол изградњи Русије у времену када се утврђивала као империја.

Доселивши се у Украјину, Срби су градили цркве (17 објеката) у којима су свештеници досељеници литургију држали на свом језику. Подизали су и школе и настојали да нађу учитеље који би наставу изводили на српском језику. Упркос тим чињеницама, Срби су се брзо асимилovali.

Аутор у наставку излаже своје виђење узрока асимилације и нестанка Срба у Украјини. Најважнији узроци су у томе што није било школа на српском језику и што није постојала самостална српска национална црква са српским богослужбеним језиком. Кривица за то пада на политику руске царске власти и руске цркве. Важан узрок је и чињеница да се знатан број Срба преселио у Украјину без супруга и без деце, што је довело до склапања великог броја мешовитих бракова.

*

The Serbian migrants, especially border-guards greatly contributed to the building of Russia at the time when the empire was being established.

Having migrated to Ukraine, the Serbs built churches (17 churches) in which migrant priests served liturgy in their own language. They also built schools and they were doing their best to find teachers who would instruct the children in their mother tongue. Despite these facts, the assimilation of the Serbs was very rapid.

The author also presented his own view of the reasons for assimilation and disappearance of the Serbs in Ukraine. The most important reasons were that there were no schools in Serbian language and there was no Serbian national church with services held in Serbian language. This was the fault of the policy of the Russian tsarist authorities and the Russian church. An important reason was also the fact that a significant number of Serbs moved to Ukraine without wives and children and this led to a large number of ethnically mixed marriages.